 <https://doi.org/10.30563/turklad.1372434>

İntihal / Plagiarism

This article was checked by

programında bu makale taranmıştır

Makale Bilgisi / Article information

Makale Türü / Article types : Araştırma Makalesi / Research article
Geliş Tarihi / Received date : 06.10.2023
Kabul Tarihi / Accepted date : 04.12.2023
Yayın Tarihi / Date published : 20.12.2023

Atıf / Citation

Toprak, F. (2023). Armin (Hermann) Vámbéry'nin Tespit Ettiği Özbekçe Nakıllar Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi / International Journal of Turkic Dialects (TÜRK LAD)*. 7. Cilt, 2. Sayı, 199-222.

**ARMİN (HERMANN) VÁMBÉRY’NİN TESPİT ETTİĞİ ÖZBEKÇE NAKILLAR
ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME**
An evaluation on the uzbek proverbs detected by armin (hermann) vámbéry
FUNDA TOPRAK¹

Öz

Armin Vámbéry'nin 1867 yılında yayınladığı *Cágotaische Sprachstudien* adlı eserinde *Özbek Türkçesi Nakılları* adı altında 112 nakıl bulunmaktadır. *Nakıl* sözcüğü Türk lehçelerinde *makal/metel/nakil* şeklinde karşılıkları olan ve atasözü için kullanılan bir kavramdır. Atasözleri bir milletin en önemli kültür taşıyıcılarından ve dilin en yalın, en özlü kullanımını içerdikleri gibi ait oldukları kültürün de yansıtıcılarıdır. Atasözleri, insan psikolojinin çeşitli durumlara verdiği tepkileri, davranış kalıplarını içerebilir, insanın toplum içindeki yerinin oluşmasında sahip olması gereken değer yargılarını gösterebilir, toplumun bozuk ve aksayan yönlerini eleştirel bir üslûpla ifade edebilirler. Bu yönleriyle atasözleri için tek bir tanım ya da tasniften söz etmek pek mümkün değildir. Vámbéry de tasnif yapmamış, derlediği atasözlerini (nakılları) eserine numaralandırarak almış, birer cümleyle hangi durumlar için söylendiğini belirtmiştir. Bu çalışmada onun derlediği nakıllar, Arap harflerinden Latin harflerine aktarılmış, aktarılan nakılların anlamları verilmiş, hangi durumlar için söylendiği açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca nakılların çağdaş Özbek Türkçesinde yaşayıp yaşamadığının tespiti konuyla ilgili çalışmalardan taranmıştır. Nakılların Türkiye Türkçesinde de varlığının izi sürülmüş, böylece kültür birliği ve dil ortaklığı temelini nakıllar üzerinden değerlendirilmesine çalışılmıştır. Nakılların büyük oranda Özbek Türkçesinde yaşadığı tespit edilmekle beraber sadece Vámbéry'nin derlediği, kaynaklarda tanımlanmayan 43 nakıl da onun çalışmasının değerini ve Türkoloji için önemini ortaya koyan bir husus olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Armin Vámbéry, Özbek Türkçesi Atasözleri, Özbek Türkçesi Nakıllar, Türk Atasözleri ve Özbek Atasözleri

¹ Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. Ankara/TÜRKİYE.

El-mek: fundatoprak72@gmail.com

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8036-8515>

Abstract

In Armin Vámbéry's *Cágotaische Sprachstudien* published in 1867, there are 112 nakıls under the name of Uzbek Turkic Nakıls. The word nakıl is a concept that has the equivalents of makal/metel/nakıl in Turkic dialects and is used for proverbs. Proverbs are one of the most important cultural carriers of a nation, they contain the simplest, most concise use of language and are also reflectors of the culture they belong to. Proverbs can include the reactions of human psychology to various situations, behavioral patterns, show the value judgments that people should have in the formation of their place in society, and express the corrupt and faulty aspects of society in a critical style. In these respects, it is not possible to speak of a single definition or classification for proverbs. Vámbéry also did not make a classification, he numbered the proverbs (nakıls) he collected in his work and indicated the situations for which they were said with a sentence. In this study, the nakıls collected by him were transferred from Arabic to Latin letters, their meanings were given, and the situations for which they were said were specified. In addition, whether nakıls are alive in Contemporary Uzbek Turkic or not is analyzed from the related studies. The existence of nakıls in Turkish has also been traced, and thus, it has been tried to evaluate the basis of cultural unity and language commonality through nakıls. Although it was determined that the majority of naqıls live in Uzbek Turkish, only 43 naqıls that are not witnessed in the sources compiled by Vámbéry.

Keywords: Armin Vámbéry, Uzbek Turkic Proverbs, Uzbek Turkic Nakıls, Turkish Proverbs and Uzbek Proverbs

1. Giriş

1832 yılında Macaristan'da dünyaya gelen Armin Vámbéry, fırtınalı ve değişik bir ömür geçirmiş, pek çok dili öğrenerek Osmanlı İmparatorluğu'nda ve İran'da yaşamış, İslâm kültürüyle yakından ilgilenmiş, 1862-1865 yılları arasında ise Türkistan bölgesine seyahat etmiştir. Türkistan bölgesindeki seyahatlerinde önemli eserler kaleme almıştır. 1864 yılında *Travels in Central Asia* (Orta Asya Seyahatleri) adlı eserini yazan Vámbéry, 1867 yılında ise Çağatay Türkçesi konuşma örneklerini *Cágotaische Sprachstudien* adlı kitabında toplamıştır.

Armin Vámbéry'nin 1867 yılında Leipzig'de yayımlanan *Cágotaische Sprachstudien* adlı eseri, onun bölgeden yaptığı derlemeleri içermesi açısından Türkoloji için oldukça önemlidir. Söz konusu eserin 44-58. sayfaları arasında *Bir Niçe Özbek Nakıllar Beyanında Turur* (*Einige özbekische Sprüchwörter*) başlığı ile 112 adet “nakıl” verilmiştir. Vámbéry, bu nakıllar için “Başlangıçta verilen atasözleri çoğunlukla yaşamdan derlenmiştir ve bunların birçoğunun hâlâ kullanılmakta olduğunu belirtmek ilgi çekici olabilir. Bunların birçoğu bugün Osmanlılar arasında bulunabilir” (Vámbéry, 1867:43) cümleleriyle, bunları derlediğini belirtmektedir. Almanca olarak yazılan bu eserde nakılların Arap harfli metinlerinin de verilmiş olması, şüphesiz daha doğru okumaya imkân vermesiyle okuyucuya kolaylık sağlamaktadır. Vámbéry bu eserde Alman transkripsiyon işaretleriyle bir transkripsiyon yapmıştır. Örneğin /h/ ünsüzü /ch/ ünsüz çiftiyle, /y/ ünsüzü /j/ ünsüzü ile gösterilmiştir.

ایکی مولا بیر کیشی بیر مولا خاتون کیشی
İki molla bir kişi, bir molla chatun kişi.

اوزاق بولسا هم يول يچشى
چيرکين بولسا هم قيز يچشى
Uзақ bolsa hem jol jachşi,
çirkin bolsa hem kız jachşi.

Ayrıca verilen metin ile okuma arasında farklılıklar da görülmektedir.

Yukarıda verilen örnekte “kalur” biçiminde Arap Harfli yazılan nakıl, Vámbéry, tarafından “kalir” şeklinde yazılmıştır. Burada metin düzeltmesi yapılmış ve yazılı biçim esas alınarak “kalur” biçiminde verilmiştir.

Milletlerin kültür imbiğinden süzülerek gelmiş, yaşanmış tecrübelerini ve bilgilerlerini gösteren kısa ve özlü sözlere “atasözü” denilmektedir. *Oğuzname*'de bu kavram “atalar sözi” olarak geçerken “atalar sözi Kur'an'a girmez yanınca yelişir” (Aksoy, 1978: 19) örneğiyle, atasözünün Kur'an-ı Kerim'e girmediği ama birlikte, onun yanında söylendiği sözüyle, değeri vurgulanır. Atasözü kavramı için kullanılan en eski söz “sav”dır. *Divānu Lugati't Türk*'te yaklaşık üç yüz sav olduğu bilinmektedir. *Kutadgu Bilig*'de “mesel” sözcüğünü atasözü olarak kullanan Yusuf Has Hacıp, döneminde kullanılan atasözlerinin en güzel örneğini verir. Osmanlı Türkçesi döneminde “**darb-ı mesel**” terimini, kavramın karşılığı olarak bulmak mümkündür. Atasözleriyle ilgili yapısal ve anlamsal olarak çeşitli tasnif denemeleri yapılmıştır. Şerif Ali Bozkaplan *Atasözlerinin Yapı ve İşleyiş Biçimlerine İlişkin Bir Örneklem Modeli* isimli çalışmasında atasözlerini on dört grupta değerlendirmiş ve atasözlerinin sınıflandırılmış listesini vermiştir (Bozkaplan, 2004: 513-552).

Türk lehçelerinde “nakıl” sözcüğü Arapçadan geçmiş bir alıntı olarak “makal/mekel” sözcükleriyle birlikte atasözü karşılığında kullanılan bir sözcüktür. Türkiye'de Özbek Türkçesindeki atasözleri üzerine yapılan tez, makale ve kitaplardan bazıları şunlardır:

Türkçe Açıklamalı Özbek Atasözleri (Yoldaşev-Gümüş, 1995)

Hayvanlarla İlgili Özbek Atasözleri (Öz, 2000)

Özbek Halk Makal-Matalları (Hazar, 2002)

Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü (Çobanoğlu, 2004)

Özbek Halq Mäqalları (Özbek Halk Atasözleri) (Yatağan, 2010)

Özbek Atasözlerinin Konuları Açısından Sınıflandırılması (Uğurtürk, 2021)

Türkiye Türkçesi'nde ve Özbek Türkçesi'nde Nasihat Biçimindeki Buyurgan Atasözleri Üzerine (Çetin, 2014)

Divānu Lugati't-Türk ve Özbek Türkçesinde Ortaklaşan Atasözleri (Bulduk, 2020)

Vatan İle İlgili Özbek Atasözleri (Arslan, 2020)

Özbek Atasözlerinde Kullanım Kalıpları (Karadeniz, 2021)

Özbek Türkçesinde Bitki Adlarıyla Kurulan Özbek Atasözleri (Ünüvar, 2022)

Bu çalışma Armin Vámbéry'nin 1867 yılında Leipzig'de yayımlanan *Cägataische Sprachstudien* adlı eserinde derlediği nakılların ortaya konulması, tasnifi ve Çağdaş Özbek Türkçesiyle karşılaştırılması amacıyla hazırlanmıştır. Öncelikle Vámbéry'nin eserinde nakılların tasnifinin yapılmadığını ve numara sırasıyla 112 nakılın aktarıldığını belirtmek gerekir. Ayrıca o, bu çalışmasında kendi dünya görüşünü de işin içine katmış, nakılların açıklamasını verirken farklı tutumlar da sergilemiştir. Örneğin **kagazdın kal'a bolsa alması belā bolur** naklını açıklarken Orta Asyalıların sadece açık alanda savaşmayı bildiklerini, “kaleyi fethetmek” gibi daha büyük beceri ve çaba gerektiren bir savaş taktiğinden habersiz olduklarını söyleyerek onları aşağılar bir tutum göstermiştir.

Özbek Türkçesinde Vámbéry'nin tespit ettiği nakıllardan bazıları aynı şekilde, bazıları da ufak sözcük değişiklikleriyle Türkiye Türkçesinde yaşamaktadır. Bu nakıllar şu şekildedir:

‘Akl başda imes yaşdadur. = Akıl başda değil yaşdadır.

Ni birürsin kolun bile o kiter senin bile. = Ne verirsen elin ile o gider seninle.

Kolum açık yüzüm ak. = Yüzüm açık alnım ak.

Yahşılık it deryāga taşla balık bilür, balık bilmese hālik bilür. = İyilik yap denize at, balık bilmezse hālik bilir.

Bir yıglaganniñ bir külüşü bar.= Bir ağlamanın sonra gülmesi vardır.

Çıglamagan balaga emçek kayda? = Ağlamayana (ağlamayan çocuğa meme vermezler) meme yok.

Çımçıkydın korkan tarık ekmes. = Serçeden korkan darı ekmez.

Çıkmağan cāndın ümîd kisilmes. = Çıkmağan candan ümit kesilmez.

Aşukgan işge şeytān koşulur. = Acele işe şeytān karışır.

Adem sözleşir heyvān yalaşır. = İnsanlar konuşa konuşa hayvanlar koklaşa koklaşa anlaşır.

Aç ayuk oynamas. = Aç ayı oynamaz.

Kızım saña aytamen kelinim sen işit. = Kızım sana söylüyorum gelinim sen dinle.

Süridin ayrılğan koyını böri yırtar. = Sürüden ayrılan koyunu kurt kapar.

Eñesini kör kızın al, karısın kör bözin al. = Anasına bak kızını al, kenarına bak bezini al.

Bal tutkan barmagın yalar. = Bal tutan parmağını yalar.

Balalardın sor habarlarını. = Çocuktan al haberi.

Akılsız dostdın akıllı düşmen yahşıdır. = Akılsız dosttan akıllı düşman daha iyidir.

Adem alası içinde, hayvan alası dışında. = İnsanın alacası içinde hayvanın alacası dışında.

Tamnıñ kulağı bar. = Yerin kulağı var.

Ülken başnıñ ülken bolur gavgası: = Büyük başın büyük belası olur.

Akacak kan tamurda turmaz. = Akacak kan damarda durmaz.

Ortak Türk kültürünün devamlılığını gösteren bu örneklerle Batılı oryantalistlerin “Özbekçe” olarak kasıtlı adlandırdıkları Özbek Türkçesinin, Türkçenin kadim kollarından biri olduğunu görmek mümkündür.

Bu çalışmada kavramsal bir tasnif yapılmış ve nakıllar ana fikirleri bağlamında sınıflandırılmaya çalışılmıştır. Ancak bu sınıflandırmada bazı nakılların birden fazla kavramı işaret ettiği görüldüğünden en belirgin yönüyle ilgili kavram alanına alınmaya çalışılmıştır. Örneğin **akıl yaşda imes başdadur** naklı, hem akıllı ve bilgili olmaya hem de tecrübeye işaret etmektedir. Vámbéry’nin tespit ettiği nakıllar, Özbek Türkçesi üzerine yapılmış yukarıda zikredilen çalışmalarda da taranmış ve tanıklanmaya çalışılmıştır. Nakılların sonunda Vámbéry’nin verdiği numaralandırma biçimi de parantez içerisinde gösterilmiştir. Nakılların toplumsal eleştiri, adalet, aile, vatan sevgisi, dayanışma gibi genel konuların yanında insan psikolojisi ve davranış özellikleri gibi konularda söylendiği görülmektedir.

2. İnsan Karakteriyle İlgili Nakıllar

Atasözleri, içinde buldukları yaşayıp kök saldıkları milletlerin genel karakterini, olumlu ve olumsuz insan özelliklerini göstermesiyle aslında toplumdaki insan tipine ayna tutma görevi de üstlenirler. Vámbéry'nin derlediği nakıllarda da insan karakterinin pek çok yönünü bulmak mümkündür. Olumlu ve olumsuz insan tipinin gösterildiği on üç başlık tespit edilmiştir.

2.1. Akıllılık ve Bilgelik

Tanımasını silemes: Bilmediğiniz birşeyi sevebilirsiniz, sevmek için önce bilmek ve tanımak gereklidir. (6). Bu nakıl Çobanoğlu tarafından sadece Çağatay Türkçesi için tespit edilmiştir “*tanımasını silamas*” şeklindedir (Çobanoğlu, 2004:439).

‘Akıllı kişi iki merteye bir taşga tokınmas: Akıllı insan iki defa bir taşga dokunmaz, akıllı insanlar aynı hatayı iki kez yapmazlar. (18). Bu nakılın benzeri “bir insan aynı yerden iki kez sokulmaz” şeklinde Türkiye Türkçesinde yaşamaktadır.

‘Akl başda imes yaşdadur: Akıl başda değil yaşdadur, insanlar zamanla olgunlaşırlar daha akıllıca davranıp kararlar alarak uygulayabilirler. (77). Bu nakıl, “*akıl yaşta emes başdadur*” şeklinde Çobanoğlu tarafından Özbek Türkçesi olarak verilirken Çağatay Türkçesine ait varyant “*akıl başda imes yaşdadur*” şeklinde kaydedilmiştir (Çobanoğlu, 2004:73).

2.2. Kötülük-İyilik

Kötülük, Türk toplumunun sürekli başının belası olarak tarih boyunca edebî eserlerde dile getirilen bir kavramdır. Vámbéry aşağıda tek örnekle şiir şeklinde söylenmiş bir nakıl kaydetmiştir. Çağdaş Özbek Türkçesinde konu ile ilgili kaynaklarda tanımlanamayan bu nakılın, ilk mısrasında ana düşünce söylenmiş, ikinci mısrasında ise durumuna somutlaştırma yoluyla bir örnek verilmiştir. Kötü yaradılışa sahip insanlar girdikleri topluluklarda iyi insanları rahatsız ederler, tıpkı değerli taşların basit metallere yerleştirilemeyeceği gibi onlar da buldukları toplum için zararlıdır.

Bed asl sohbetge kirse hoş tabi‘ at teñ bolur

Mis yüzügniñ kaşığa gevherni koysan zeng bolur

Pirinç yüzüğün üstüne değerli taş koyduğunda onun paslanacağı gibi kötü yaradılışı biri bir mecliste bir sohbetge girdiğinde oradaki iyi özellikteki insanlar bundan rahatsız olurlar. (24)

Kötülük kavramının karşısında insanlar tarafından değeri bilinmese de iyilik kavramını koyan Türk milletinin ortak atasözlerinden biri adeta herkesçe bilinmesiyle en yaygınlarından biri “iyilik yap denize at, balık bilmezse Halık bilir” sözü Vámbéry tarafından da tespit edilen nakıllar arasında yerini almıştır.

Yahşılık it deryāga taşla balık bilür, balık bilmese hālik bilür: İyilik yap denize at, balık bilir, balık (iyiliğin değerini) bilmezse yaratıcı Allah bilir. (95). Bu nakıl, Çobanoğlu tarafından Çağatay Türkçesi örneği olarak tespit edilmiştir. Özbek Türkçesi varyantı da şu şekildedir. “*Yahşılık gıl daryağa taşla, balıg bilmasa Halıg bilar*” (Çobanoğlu, 2004:315).

2.3.Cömertlik- Açgözlülük

Türk düşüncesinde daima cömertlik kavramı övülen bir insanî değer olarak verilirken bu kavramın zıddı olan cimrilik ve açgözlülük de o ölçüde yerilmektedir. Cömertlik yani el açıklığı aynı zamanda yüzün ak olmasıyla birlikte metaforlaşmış şekliyle günümüzde de Türkler arasında yaygın bir söz olarak yaşamaktadır.

Toyga barsañ toyup bar: Dügüne gidersen doy da git, aç gitme. (7). Bu nakılın varyantı “*toyga borsan toyib bor, yomonligiñ koyib bar*” şeklinde Çobanoğlu tarafından tespit edilmiştir

(Çobanoğlu, 2004: 227). Vámbéry'nin derlediği varyant Çobanoğlu tarafından Çağatay Türkçesi örneği içerisinde alınmıştır (Çobanoğlu, 2004:226).

Ni birürsin koluñ bile o kiter seniñ bile: Elinle ne verirsen öbür dünyaya o seninle gidecektir. (49). Bu nakıl, Çobanoğlu tarafından sadece Çağatay Türkçesi için tespit edilmiştir (Çobanoğlu, 2004: 389). Bugün Türkiye Türkçesinde “*ne verirsen elinle o gider seninle*” biçiminde yaşamaktadır. Kültürün devamlılığını göstermesi bakımından önemlidir.

Söz birür böz birmes: Söz verir bez vermez, söz verir ancak malından hiçbir şeyi bezi bile paylaşmaz. (71). Bu nakıl cömertliğin karşısına iki olumsuz kavramı koyar, birisi söz verip de yerine getirmemek diğeri ise cimrilik edip paylaşmamaktadır. Nakıl sadece Vámbéry tarafından tanıklandığı görülür.

İçip toymagan yalap toymas: İçip de doymayan yalayarak doymaz, açgözlü insanlar asla memnun olmazlar, hep daha fazlasını isterler. (84). Bu nakıl, Çobanoğlu'nun çalışmasında Çağatay Türkçesi olarak kaydedilirken Özbek Türkçesi olarak “*yeb toymagan yalap toymas*” varyantı verilmektedir (Çobanoğlu, 2004:482). Uğurtürk de *yeb tōymagan yalab tōymas* “*Yiyerek doymayan, yalayarak doymaz*” şeklinde kaydetmiştir (Uğurtürk, 2021:7).

Kolum açık yüzüm ak: Elim cömert, yüzüm ak (utanacak bir şeyim yok). (94). Bugün Türkiye Türkçesinde biraz farklılaşmış olarak “yüzüm açık alnım ak” şeklinde yaşayan bu söz Vámbéry'nin tespit ettiği tek örnekli nakıllardandır. Cömertliğin yüz akı olduğu düşüncesi üzerine kurulmuştur.

İtdin aç yok itdin tinç yok: İtten daha aç olan yoktur, itten daha huzurlu olan yoktur. (82). Metafor olarak köpeğin aç gözlülüğü üzerine kurulan bu nakılda, köpeğin karnının hiçbir zaman doymadığı gibi açgözlü insanların da daima aç olduğu vurgulanmış; aç gibi görünseler de aslında dinç ve sağlıklı oldukları, kendilerini acındırdıkları düşüncesi işlenmiştir.

2.4. Aşağılanma Ve Değersizlik

Ölümdin horluk yaman: Ölümden daha ağır olan aşağılanmak ve kötü duruma düşmektir. (10). Vámbéry'nin derlediği nakıllardan olan bu nakıl, insan hayatına dair bir tecrübeyi dile getirmektedir. Hayattayken düşkün duruma gelmenin acısı ölüm ile karşılaştırılmaktadır.

Kul mine koyman yiseñ kusturmay koymas: Kul ile güzel şeyler yersen kusturmadan bırakmaz. (80). Bu atasözünü Vámbéry “kim kölelerle pasta yerse (yani sosyalleşirse) kesinlikle kusacaktır (pişman olacaktır)” şeklinde aktarmıştır (Vámbéry, 1867:54). Sınıf farklılığı toplumsal ayrışmanın derinliğini vurgulayan bu söz, toplumsal sınıf olarak düşük seviyede olanlarla birlikte yenilip içilmemesi, onlarla sosyal ortamların paylaşılması gibi bir düşüncüyü anlatır.

2.5. Tedbirli Olma, Önlem Alma, Deneyim

Toyg barsañ toyup bar: “Bir ziyafete gittiğinizde, oraya doymuş olarak gidin çünkü aç kalabileceğiniz ihtimali de her zaman vardır” düşüncesini vurgulayan, Vámbéry tarafından derlenen bu atasözü hem tok gözlü olmayı hem de tedbirli olmayı anlatmaktadır. (7).

Aytkan sözni içkerü yutmak bolmas: Söylediğin sözü tekrar içeriye atıp yutmak mümkün değildir, söz, ağızdan çıkmadan, konuşmadan önce düşünmek gerekir. (34). Bu nakıl, Çobanoğlu tarafından Çağatay Türkçesi örneği olarak tespit edilmiş, Özbek Türkçesi için başka bir varyant verilmiştir. Özbek Türkçesi için “*aytilgan söz-atilgan ok*” naklı yer alır. (Çobanoğlu, 2004:427).

Su körmegünge itek çiçme: Su görmedikçe eteğini çıkarma, her işte önce düşünmek, ortamı değerlendirmek, sonra girişimde bulunmak önemlidir. (63). Bu nakılın varyantları “*suvni körmesdan etik çigarma/suvni körmey etik yeçme*” şeklinde Çobanoğlu tarafından tespit

edilmiştir (Çobanoğlu, 2004: 206; Yoldaşev-Gümüş, 1995:163). *Divānu Lugati't Türk*'te de bu atasözü “*Suw körmekince etük tartma*” (Atalay III, 2018:426) şeklinde geçmektedir.

Sonki pişman özüñge düşmān: Son pişmanlık fayda etmez, sana zarar verir. (67). Bu nakıl, Çobanoğlu tarafından Çağatay ve Özbek Türkçesi olarak iki varyantla tespit edilmiş, Vámbéry'nin örneği Çağatay Türkçesi olarak verilmiştir. Özbek Türkçesinde ise “*sonki puşaymon öziñga düşman*” varyantı verilmiştir (Çobanoğlu, 2004:426; Yoldaşev-Gümüş, 1995:160). Uğurtürk de benzer bir şekli kaydeder. *Sõñgi puşaymon- õziñga düşman* “son pişmanlık kendine düşmanlıktır” (Uğurtürk, 2021:163).

Usta körgen şāgird her makamda yorgalur, usta körmegen şāgird andın mundın karmalur: Ustası olan bir öğrenci ulaştığı her makamda hızlı ilerler, ustası hocası olmayan bir öğrencinin ise herkes eksikliğini görür. (44). Bu nakıl, “*usta körgen şāgird her makamda yorgalur*” şeklinde Çobanoğlu tarafından Özbek Türkçesinde tespit edilmiştir (Çobanoğlu, 2004:181).

Bolur ādem on bişinde baş bolur

Bolmas ādem kırkga kirse yaş bolur[\[LM1\]\[FT2\]](#)

Olgun insan onbeş yaşında bile lider olur, olgun olmayan insan ise kırk yaşında bile olsa cahildir, gençtir öyle davranır. (103). İnsanların olgunluğunun yaşla ilgisi olmadığını anlatan bu nakılın benzeri Türkiye Türkçesinde “*akıl yaşta değil baştadır*” şeklindedir. Vámbéry'nin tespit ettiği bu manzum nakıl, diğer kaynaklarda tanımlanamamıştır. Bu yönüyle dikkate değerdir.

Kan alacak tamur bilür: Kanı alan kişi damarın yerini ve nereden alacağını bilir, işini iyi yapan insanlar için söylenmiştir. (110). Türkiye Türkçesinde “*arı bal alacak çiçeği bilir*” şeklinde yaşayan atasözünün temel düşünce olarak benzeridir. Bir işi yapmayı iyi bilen insanı tanımlamak için söylenen bu söz, aslında işin yapanın ustalığına da dikkat çekmektedir.

At minmegen at minse çapa çapa öltürür

Ton kiymegen ton kiyse kaka kaka tozdurur

Ata binmesini bilmeyen ata binerse atı hızlı koşturarak öldürür, elbise (kürk vb.) giymesini bilmeyen onu giydiğinde yerlere vura vura eskitir (yerlere çırpa çırpa eskitir). (111). Bu nakıl, Aynur Öz'ün *Hayvanlarla İlgili Özbek Atasözleri* isimli çalışmasında “dörtlük halinde olan atasözleri” başlığı altında verilmektedir. (Öz, 2000:119). Bu nakıl, “*at minmegen at minse çapa çapa öldürer, ton kiymegen ton kiyse kaka kaka tozdurur*” şeklinde Çobanoğlu tarafından da tespit edilmiştir (Çobanoğlu, 2004:73).

2.6. İman ve Kendine Güven

İhlās bile yiglasañ sokur közdin yaş çıkar: Eğer gerçekten tam bir imanla içten gelerek ağlarsan kör gözden bile yaş damlar, herşeyi başarabilmen için öncelikle tam bir iman ve kendine güven gerekir. (11). Bu nakılın varyantı, “*çin köñilden yiglasan sokur közdan yaş çikar*” şeklinde Çobanoğlu tarafından tespit edilmiştir (Çobanoğlu, 2004:270). “*Çin köñildan yiglasañ, sōqir kōzdan yoş çiqor: Gönülden ağlarsan kör gözden de yaş çıkar*” (Uğurtürk, 2021:44).

Altun alma du ‘a al, du ‘a altun imes mü?: Altın alma dua al, dua da altın değil midir? (68). Bu nakılın bir başka biçimi “*Oltin olma, olqis ol, olqis oltin emas mi?*” şeklinde (Yoldaşev-Gümüş, 1995:20) tespit edilmiştir. Burada dua sözcüğünün Türkçe “alkış” ile karşılandığını görmek mümkündür. “*Oltin olma, olqış ol, olqış oltin emas mi: Altın alma alkış al, alkış altın değil mi*” (Uğurtürk, 2021:117)

2.7. Dayanıklılık ve Sabır, Çaba

At arıklıkda yigit garıblıkda: At zayıf ve güçsüz olduğu zaman, yiğit adam ise garib ve düşkün olduğunda anlaşılır, değerini gösterir. (15). Bu nakıl, Çobanoğlu Çağatay Türkçesi örneği olarak verirken aynı anlamda “*orik otga kamçı ağır*” biçimini de Özbek Türkçesi için örneklendirir (Çobanoğlu, 2004:90).

Nān çeynemagança yutulmas: Ekmek çiğnemeyince yutulmaz, hiçbir şey çaba gösterilmeden elde edilmez. (33) “*Non çaynamagança yutilmas. “ekmek çiğnemeyince yutulmaz”*”(Yoldaşev-Gümüş, 1995:27). Bütün işler çaba ve emek gerektirir, ekmeği bile yutmak için çiğnemek lazımdır düşüncesini anlatan bugün Özbek Türkçesinde de yaşayan bir nakıldır.

Baş mu katık taş mu katık: Baş mı sert taş mı sert, insan her zorluğa dayanabilir, insanın başına her türlü zorluk gelebilir. (39). Vámbéry'nin derlediği bu nakıl da kaynaklarda tanıklanamamıştır ve insanın dayanma gücünün zorluklara göre değişebileceğini anlatmaktadır.

Töyege ot kerek bolsa boynını uzatur: Deveye ot lazım olursa boynunu uzatır, insan eğer bir şeyi istiyorsa gayret etmelidir. (40). Vámbéry'nin derlediği tek örnekli bu nakıl insanın başarısının gayretine bağlı olduğunu öğütleyen veciz bir nakıldır.

Ölük arslanın tirig sıçkan yahşidur: Ölmüş arslandan diri sıçan daha iyidir, çaba göstermeyen insan ölü gibidir, hiçbir şey elde edemez. (41) Bu nakıl Çobanoğlu'nun çalışmasında Çağatay Türkçesi içerisinde alınmış, Özbek Türkçesi için ise “*Arslanniñ ölügi, sıçkanniñ tirigi*” varyantı verilmiştir (Çobanoğlu, 2004:93). *O'lik arslondan tirik sichqon afzal.* (OXM: 204) “Ölü aslandan canlı sıçan iyidir.” (Karadeniz, 2021:391) *Arslonniñ öliği – sıçqonniñ tirigi: Arslanın ölüsü, farenin dirisidir* (Uğurtürk, 2021:38).

Bir yıglaganıñ bir külüşü bar: Bir ağlamanın sonunda bir de gülüşü olur, üzülen herkes sonunda mutlu olur. (47). Bu nakıl Çobanoğlu tarafından “*bir yıglaganıñ bir külüşü bar*” şeklinde Çağatay Türkçesi örneği olarak tespit edilirken Özbek Türkçesi için “*kop kulgan köp yiglar*” varyantı verilmiştir (Çobanoğlu, 2004:190).

Çıglamagan balaga emçek kayda?: Ağlamayan çocuğa meme nerede? Bir şeyleri elde etmek itiyorsan isteğini belli etmeli, onu elde etmek için çabalamasın. (73). Çobanoğlu'nun çalışmasında bu nakıl, Çağatay Türkçesi örneği olarak verilmiş, Özbek Türkçesi için ise “*bala yıglamasa ana süt bermes*” varyantı tespit edilmiştir (Çobanoğlu, 2004:63). Bu nakıl Yoldaşev ve Öztürk'ün çalışmalarında farklı bir varyant olarak “*yıglamagan bolaga kökreh bermeydilar*” geçmektedir (Yoldaşev-Öztürk, 1998:87; Yoldaşev-Gümüş, 1995:58).

2.8. Gurur/Kibir ve Gereksiz Övgü

Hoş āmed sözlegen til yalap yalap yara etedir: Güzel sözler söyleyen, dalkavukluk eden aslında bu övgüleriyle karşısındakini yalayıp yalayıp yara edecektir, fazla övgü insan için iyi değildir, birisi tarafından sürekli pohpohlanıp övülmek (eksiklerinin söylenmemesi) insan için iyi değildir, ona zarar verecektir. (21). Sadece Vámbéry'nin eserinde tespit edilen bu nakıl insanların övülmeye olan merak ve isteklerinin onlara zarar verebileceğini söyleyen nasihat içermektedir.

Atlangan atasın bilmes: Üne kavuşan (ata binen) babasını bile tanımaz. (46). Bu nakıl Öz'ün çalışmasında “*at mingen atasın tanimas; yükselen, bir mevkiye gelen insan babasını bile tanımaz*” şeklinde tespit edilmiştir (Öz:130). “atlangan” sözcüğünü içeren varyant Çağatay Türkçesi olarak verilirken “at mingen” sözcüğü ile başlayan varyant Çobanoğlu'nun eserinde de yer alır (Çobanoğlu, 2004:97). (Yoldaşev-Gümüş, 1995:27). *Ot mingan atasın tanimas. “At binen atasını tanımaz”* (Uğurtürk, 2021:24).

Men menlik şeytānga yaraşur: Bencillik şeytan işidir, ona yakışır. (59). Bu nakıl, bencillik üzerine Vámbéry'nin tespit ettiği diğer kaynaklarda tespit edilemeyen bir nakıl olarak dikkat çekicidir.

2.9. Cesaret

Çımçukdın korkan tarık ekmes: Serçeden korkan tohum ekmez, bir işe girileceği zaman cesaretle olmak gerekir. (27). Bu nakıl Öz'ün çalışmasında “*çımçukdın korkan tarık ekmes, çığırtkedin korkan ekin, serçeden korkan darı, çekirgeden korkan ekin ekmez*” şeklinde farklı bir biçimiyle verilmektedir (Öz, 2000:134). Çobanoğlu ise hem Çağatay hem de Özbek Türkçesinde aynı nakılı verir. (Çobanoğlu, 2004: 420). (Yoldaşev-Gümüş, 1995:157). “*Çımçuqdan qōrqqan tariq ekma*”. *Serçeden korkan darı ekmez*” (Uğurtürk, 2021:71).

2.10. Edepli Olma, Nerede, Nasıl Davranacağını/Konuşacağını Bilme

Sözlebilmegen ağızdın sıçatırgan köt yahşı: Konuşmayı nerede ne söyleyeceğini bilmeyen ağızdan sıçıp duran ... daha iyidir. (28). Vámbéry'nin derlediği bu söz mevcut kaynaklarda tanıklanmamıştır, konuşmanın yeri ve zamanının önemine dair dikkat çekici bir nakıldır.

Yimek tuz bile, tuz çın bile: Yemek tuzla, tuz ölçüyle güzeldir, herşeyin aşırısı zararlıdır. (31). Bu nakılın iki varyantı, “*aşniñ tamı tuz./taom tuz bilan tuz ölçov bilen*” Çobanoğlu tarafından tespit edilmiştir (Çobanoğlu, 2004:95).

Süt bile kirgen cān bile çıkar: Süt ile giren canla çıkar, gençken yapılan hatalar ancak ölümle ortadan kalkar. (58). Bu nakıl Çobanoğlu tarafından Özbek Türkçesi örneği olarak tespit edilmiştir. “*sut bilan kirgan cān bilen çıkar*” (Çobanoğlu, 2004:323).

Çıkmagan cāndın ümid kisilmes: Çıkmayan candan ümit kesilmez. (88). Bu nakıl Çobanoğlu tarafından Çağatay Türkçesi örneği olarak tespit edilmiştir. Ancak aynı çalışmada Özbek Türkçesi varyantı da yer almaktadır. “*Çıkmagan candan ümit bar*” (Çobanoğlu, 2004:181).

2.11. Tembellik

Yürgen derya otırgan burya: Yürüyen nehir oturan hasırdan iyidir, ilerlemek için çabalamak gerekir. (29). Burada gezen insan nehre, oturan insan ise hasıra benzetilmektedir. (Yoldaşev-Gümüş, 1995:86). “*Yurgan daryo, otırgan böyra: Gezen deryadır, oturan hasırdır*” (Uğurtürk, 2021:178).

İşekniñ yüki yünül bolsa yatkusı kilür: Eşeğin yükü hafif olunca yatmak ister. İnsanın sorumlulukları az olunca insan da tembellik eder. (32). Bu nakıl Öz'ün çalışmasında “*Eşekniñ yüki yengil bolsa yatağan bolur: Eşeğin yükü hafif olsa sık sık yatar*” biçiminde tespit edilmiştir. (ÖZ:138). Diğer çalışmalarda da aynı biçimler tespit edilmiştir. “*Eşekniñ yüki yangil bolsa yatağan boladı*” (Yoldaşev-Gümüş, 1995:80). “*Eşakniñ yuki yengil bōlsa yotağon bōladi: Eşeğin yükü hafif olursa yatağan olur*” (Uğurtürk, 2021:136). Vámbéry burada farklı bir varyantı derlemiştir.

2.12. Duygusalılık

Her kimniñ köñli tola bolsa tili açılır: Gönlü dolu olan (içlenen, duygusallaşan) insanın dili açılır, daha çok konuşmak ve derdini paylaşmak ister. (34). Bu nakıl da Vámbéry'nin derlediği diğer kaynaklarda tespit edilememiş bir nakıldır.

Oykusuz isner aşık kerilür: Uykusuz olan insan esner, aşık olan insan ise gerinir yani huzursuzdur. (102). Türkiye Türkçesinde “*aç esner tok geçirir*” şeklinde görülen bu nakıl, Çobanoğlu'nun çalışmasında “*oykusuz esner aşık kerilir*” biçiminde Çağatay Türkçesi örneği olarak tespit edilmiştir. (Çobanoğlu, 2004:47).

Kalp kazanı kaynamas kaynasa da koyulmas: Sahtekârın kazanı kaynamaz, kaynasa da koyulaşmaz. (3). (Yoldaşev-Gümüş, 1995:118). “*Qalb qozoni qaynamas, qaynasi ham quyulmas. Kalp kazanı kaynamaz, kaynasa da koyulmaz*” (Uğurtürk, 2021:143).

2.13. Acelecilik

Tîz sözler tîz pişman bolur: Erken konuşan çabuk pişman olur. (37). Karşısındaki dinlemeden erken konuşan insanlar, sonra pişmanlık duyarlar. Tecrübeye dair bu nakıl aslında aceleciliğin olumsuz bir durum olduğuna dikkat çekilir. Vámbéry'nin derlediği bu nakıl diğer kaynaklarda tanıklanamamıştır.

Aşukgan işe şeytân koşulur: Acele işe şeytan karışır. (105). Bu nakıl “*aşukkan işga şaytan gaşiladi*” şeklinde Çobanoğlu tarafından Özbek Türkçesi için tespit edilmiştir (Çobanoğlu, 2004:46). Bugün Türkiye Türkçesinde de “*acele işe şeytan karışır*” biçimiyle yağın bir atasözüdür.

2.14. Kararsızlık

İki kemi tutkan gark içinde kalur: Bir insan tek bir şeyi tercih etmelidir, iki şeyin de olmasını istemek insanı zor durumda bırakabilir. İki gemiyi aynı anda yönetmeye çalışan boğulur İki gemiyi aynı anda yönetmeye çalışan boğulur. (2). Bu nakıl Çobanoğlu'nun çalışmasında iki varyant olarak yer almaktadır, biri Çağatay Türkçesi örneği olarak Vámbéry'nin tespit ettiği biçimdeyken Özbek Türkçesi varyantı “*İkki kemanin boşini tutgan gark bolar*” biçimindedir (Çobanoğlu, 2004:299).

3. Toplumsal Değerlerle İlgili Nakıllar

3.1. Adalet

Ak koynı ayagındın asadur kara koynı ayagındın asadur: Ak koyunu da kara koyunu da ayağından asarlar, ölüm ölümdür fark yoktur. (54). Bu nakıl, “*ak koyni ham öz ayoğidan kara koyni ham öz ayağidan asadilar*” şeklinde Çobanoğlu, Yoldaşev-Gümüş ve Uğurtürk'ün çalışmalarında tespit edilmiştir (Çobanoğlu, 2004:287; Yoldaşev-Öztürk, 1998:93; Yoldaşev-Gümüş, 1995:18). “*Oq qōyni ham öz oyoğidan osadilar, qora qōyni ham öz oyoğidan osadilar: Akkoyunu da kendi ayağından asarlar, karakoyunu da kendi ayağından asarlar*” (Uğurtürk, 2021:201).

Davageriñ padişah bolsa arziñni Allah işitsin: Bu nakıl Türkçede “*Davacısı kadı olanın yardımcısı Allah olsun*” şeklinde yaşamaktadır. (16). Bu nakılın varyantı “*devageriñ kazı bolsa derdiñni Allahga ayt*” şeklinde Çobanoğlu tarafından tespit edilmiştir (Çobanoğlu, 2004:198). (Yoldaşev-Gümüş, 1995:63). “*Da 'vogariñ podşo bōlsa, arziñni ollo eşitsin. Davacın padişah olursa feryadını Allah işitsin*” (Uğurtürk, 2021:194) şeklinde Yoldaşev-Gümüş'ün çalışmalarında da geçmektedir.

3.2. Sosyal İlişki ve İletişim

Adem sözleşir heyvân yalaşır: İnsan konuşur, hayvan yalaşır, insanlar konuşa konuşa hayvanlar koklaşa koklaşa anlaşılır. (56). Çobanoğlu bu örneği, Çağatay Türkçesi varyantı olarak alırken Özbek Türkçesi için “*adam sözlaşib tanışar hayvon hidleşib*” varyantını vermektedir (Çobanoğlu, 2004:304). (Yoldaşev-Gümüş, 1995:107). Bu nakıl *Divanü Lugati't Türkte*'de “*kişi sözleşü yulki yıdhlaşu*” şeklinde görülmektedir (Atalay, 2018:81).

Adem tilindin heyvân müyüzindin (tutulur): İnsan konuşunca kendisini ele verir, hayvan da boynuzundan yakalanır. (57). Çobanoğlu bu örneği Çağatay Türkçesi varyantı olarak alır (Çobanoğlu, 2004:304).

Her adamda bolsa yahşi çüçük til, alıp kilse bolur kıl bile fil: İnsanda güzel ve tatlı dil olursa, fili kıl ile alıp gelebilir, herkesi ikna edip istediğini yaptırabilir. (78). Sadece Vámbéry'de tespit edilen bu nakıl, Türkiye Türkçesinde “tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır”

atasözünün karşılığıdır. Burada cüssesi büyük bir hayvan olan filin bir kıl ile alıp getirilmesinin mümkün olabildiği tatlı dile, metaforik bir gönderme yapılmıştır.

3.3. Çalışkanlık Ve Emeğin Karşılığı

Aç ayuk oynamas: Aç ayı oynamaz, sonuçta bir şey elde etmeyen kişi gerekli çabayı ve gayreti göstermez. Çalışmasından, emeğinden kazanç sağladığınız hayvan ya da insanı doyurmalı, ona iyi bakmalısınız ki çalışmasını sürdürebilsin. (74). Bu nakıl, “aç ayı oynamas” şeklinde Çobanoğlu tarafından da tespit edilmiştir (Çobanoğlu, 2004:46), (Yoldaşev-Öztürk, 1998:87).

Yahşi atga bir kamçı, yaman atga miñ kamçı: “İyi ata bir kamçı (vurulur), kötü ata bin kamçı (vurulur), işini iyi yapan kişi kötü söz ve davranışı daha az görecektir (76). Bu nakıl, Çobanoğlu'nun eserinde hem Çağatay hem de Özbek Türkçesinde aynı olarak verilmektedir. (Çobanoğlu, 2004: 485-486).

3.4. Dostluk- Düşmanlık

Urusti miñ maktasañ közi kök: Rus'u bin kez övsen de gözü mavidir yani Ruslar uğursuzdur, ne kadar översen öv, sana kötülük edecektir. (19). Bu nakıl, Vámbéry tarafından “Rus'u binlerce kez övebilirsiniz, ama gözleri mavidir (yani Özbeğin'in zevkine göre güzel değildir)” (Vámbéry, 1867:47) şeklinde aktarılmıştır ancak burada onun mavi gözlüler hakkında nazar ve uğursuzluk inancını bilmediği için bu şekilde aktardığını düşünmek mümkündür.

Dost yglatur düşmen küldürür: Dost ağlatır, düşman güldürür, dost gerçekleri söylediği için insanı üzer, düşman ise yalanlarla kandırdığı için insan mutlu olur. (25). Bu nakıl, “*dost açitib gapırar düşman küldirib*” şeklinde hem Çobanoğlu hem Yoldaşev-Gümüş hem de Uğurtürk'ün çalışmalarında tespit edilmiştir (Çobanoğlu, 2004:221; Yoldaşev-Gümüş, 1995:68). *Döst açitib gapırar, duşman – küldirib: Dost acı söyler, düşman güldürür* (Uğurtürk, 2021:45).

Yoldaşñ kör bolsa közün kısıp tut: Arkadaşın kör olursa sen de gözünü kısarak bak, dostlar değerlidir, onların değerini bilip onlara uyum sağlamak gerekir. (43). Bu nakıl, “*yoldaşın kör bolsa közün kısıp tut*” şeklinde Çağatay Türkçesi örneği olarak Çobanoğlu tarafından tespit edilmiştir (Çobanoğlu, 2004:266).

İçde bolğan agrını tilmek bolmas: İçindeki kötülüğü kırmak zordur. (50). Vámbéry'de verilen ve diğer kaynaklarda tanımlanmayan bu nakıl, insan psikolojisi üzerine deneyime dayanan bir tespiti dile getirmektedir. İnsanın içindeki kötülük dışarıdan fark edilmediği, insan sinsisi bir canlı olduğu için onunla mücadele de zor olacaktır.

Akılsız dostdın akıllı düşmen yahşudur: Akılsız dosttan akıllı düşman daha iyidir. (83). Çobanoğlu bu naklın iki varyantını Çağatay Türkçesi ve Özbek Türkçesi için vermektedir. Onun Çağatay Türkçesi için verdiği örnek “*Akılsız dostdın akıllu düşmen yahşudur*”; Özbek Türkçesi için tespit ettiği örnek ise “*ahmak dostdın akli düşman yahşi*” biçimindedir (Çobanoğlu, 2004: 69). Yoldaşev ve Öztürk'ün çalışmasında ise başka bir varyant olarak “*akılsız dostdan akıllı düşman afzal*” (Yoldaşev-Öztürk, 1998:88) örneği vardır.

Kazanga yandaşañ karası yugar, yamanga yandaşañ belâsı yugar: Kazana yanaşırsan karası sana bulaşır, kötüye rastlarsan belası sana bulaşır, dostları iyi seçmek önemlidir. (89). Bu naklın benzeri Türkiye Türkçesinde “üzüm üzüme baka baka kararır” biçiminde yaşamaktadır. Çobanoğlu bu naklın iki varyantını Çağatay Türkçesi ve Özbek Türkçesi için vermektedir. Onun Çağatay Türkçesi için verdiği örnek “*kazanga yantaşañ karası çugar, camanga yantaşañ belası çugar*”; Özbek Türkçesi için tespit ettiği örnek ise “*kazonga yakin yürseñ karosi yukar, yemanga yakin yürseñ balosi yukar*” biçimindedir (Çobanoğlu, 2004:334).

İl uğrusuz bolmas, tav börisiz bolmas: Dağ kurtsuz halk hırsızsız olmaz. İnsanlar arasında kötüler olmadan olmaz, dağ da kurtsuz olmaz. (91). Bu nakıl Çobanoğlu tarafından Çağatay Türkçesi örneği olarak tespit edilmiştir. “*El uğrusuz bolmas, tav börisiz olmas*” (Çobanoğlu, 2004:301).

Adem alası içinde, hayvan alası dışında: İnsanın alacası içinde hayvanın alacası dışında. (92). Bu nakıl Çobanoğlu tarafından Çağatay Türkçesi örneği olarak tespit edilmiştir. Ancak Özbek Türkçesi için varyant olarak “*insan alacası içida mal alası tasıda*” örneği de verilmektedir. (Çobanoğlu, 2004:305). Yoldaşev ve Gümüş’ün çalışmalarında ise “*Mol olusu tasıda, odam olası içida: Malın (sığırın) alası dışındadır, adamın hatası içindedir*” açıklamasıyla verilmektedir. (Yoldaşev-Gümüş, 1995:136).

Yaman hergiz yahşi bolmas, karanı yusañ ak bolmas: Kötü asla iyi olmaz, karayı ne kadar yıkarsan yıka ak olmaz. (107). Bu nakıl, Çobanoğlu tarafından Çağatay Türkçesi örneği olarak tespit edilmiştir. “*Yaman hergiz yahşi bolmas, karanı yusañ ak bolmaz*” (Çobanoğlu, 2004:324).

Kagazdın kal’a bolsa alması belâ bolur: Kâğıttan kale olsa da alması belalıdır, zordur. (108). O, bu nakıl için şu yorumu yapar: “Kâğıttan yapılmış olsa bile, bir kaleyi ele geçirmek her zaman zordur. (Tabii ki sadece açık alanda savaşmayı bilen atlı Orta Asyalıların gözünde” (Vámbéry, 1867:58). Bu nakıl için yaptığı açıklamada Orta Asyalıların yani Türkistan coğrafyasında yaşayan Türklerin sadece açık alan savaşını bildiklerini bir kaleyi nasıl ele geçireceklerini bilmediklerini, kâğıttan bile olsa kaleyi almanın onlar için zor bir uğraş olduğunu, yanlı bir tutumla yorumlamaktadır. Nakılın sadece Vámbéry ’de tespit edilmesi önemlidir.

3.5. Yoksulluk -Zenginlik

Birev ötkerdi ‘ömrni ‘ıyş ile pāş

Birev tatkanı yok ağzı tola aş

Birevniñ nukre-i tılası mûl mûl,

Birev körgeni yok ‘ömrinde bir pûl (5)

“Birisi ömrünü eğlence ve mutlulukla geçirirken birinin ağzı yemekle dolmadı, birinin gümüş kesesi ağzına kadar doluyken bazısı ömründe bir pul bile görmemiştir” Dörtlük şeklinde manzum olarak söylenmiş bu nakıl sadece Vámbéry ’nin eserinde tespit edilmiştir. Hayatın insanlar için adil olmadığını yoksulluk ve zenginliğinin toplumda birarada yaşayan gerçekler olduğunu anlatan oldukça veciz bu şiir parçası Türk düşüncesinin engin deneyimini göstermesi açısından değerlidir.

İyd atlunuñki toy tonlunuñki: Bayramlar atı olanlar içindir, düğünler de güzel giysileri olanlar için. Bu nakılda insanların ekonomik durumlarının iyi olmasının onların bayram ve düğünlerinin güzel geçeceğine dair bir düşünce dile getirilmektedir. (4). Bu atasözü Yoldaşev-Gümüş’ün çalışmasında farklı bir varyant “*oş otliniki toy tonliniki*” olarak geçmektedir (Yoldaşev-Gümüş, 1995:26). “*Oş - otliniki, tōy – tōnliniki: Aş, atı olanın; düğün, giyimi olanındır*”(Uğurtürk, 2021:199).

Garîbniñ bir toyganı çala bayganı: Yoksul insan, bir kez doyduğunda kendisini zengin biri gibi hissedermiş. (8). Sadece Vámbéry ’de tanıklanan bu söz Orhun yazıtlarında geçen “ey Türk sen tok gözlüsün bir kez doyunca açlığı hiç düşünmezsin” düşüncesini hatırlatmaktadır. Sadece Vámbéry ’de tespit edilmiştir.

Bay maktansa tapılır yok maktansa çapılır: Zengin adam övündüğünde bir şey bulur; fakir adam övündüğünde yağmalanır (Zengin adam için büyük şeyler yapmak kolaydır, ama fakir adam onlar tarafından yok edilir. (12). Sadece Vámbéry’de tespit edilen bu ifade, toplumsal bir eleştiri olup zengin ve güçlü insanların hatalarının, kusurlarının hoş görüldüğünü,

buna karşın fakir ve güçsüz insanların en ufak hatalarında toplum tarafından cezalandırıldığını anlatan veciz bir sözdür.

Ölseñ gûrñ ken bolsun: Ölürsen de mezarın geniş olsun, rahat yaşamak önemlidir. (53). Bu nakıl, Çobanoğlu tarafından Çağatay Türkçesi için örneklendirilmektedir. “*Ölseñ görñ keñ bolsun*” (Çobanoğlu, 2004:381).

Açlık nini yidürmes, tokluk nini didürmes: “*Açlık neyi yedirmez, tokluk neyi dedirtmez*” açken herşeyi yiyebilirsiniz, tokken de herşeyi söyleyebilirsiniz. (79). Bu nakıl, Çobanoğlu tarafından Çağatay Türkçesi örneği olarak tespit edilirken Özbek Türkçesi için “*açlık nimaları yedirmeydi, tokluk nimaları dedirmeydi*” şeklinde farklı bir varyant verilmektedir (Çobanoğlu, 2004:49).

Öyümde yoktur köcelik, köñlüm isteydur kocalık: Evde neredeyse hiç yulaf lapası yok ama yine de evlenmek istiyorum, yararsız, boş arzular için söylenir. (87). Bu nakıl da sadece Vámbéry ’de tespit edilmiştir. İnsan arzularının yaşadıkları gerçeklerle uyumlu olmadığı düşüncesini anlatan veciz bir sözdür.

Tildin kilgen koldın kilse hemey adem gedây bolmay hân bolur: Dille söylenen şey eğer yapılsaydı insanların hiçbiri yoksul olmaz han olurdu. (96). İnsan karakterini en güzel anlatan sözlerden biri olarak Vámbéry’nin tespitidir. Bu nakılda insanların yapamayacakları şeyler için söz verdiklerini, yapamayacakları şeyleri özellikle de fakirlere yardımcı dillerinde çok söylediklerini ama gerçekleştirmediklerini anlatmaktadır. Zaten zenginler dile getirdikleri kadar fakirlere yardım etseler dünyada fakir insan kalmayacak, herkes belirli bir refah düzeyine ulaşacaktır. Toplumsal eleştiri yönüyle dikkate değer bir nakıl olarak kayda geçmiştir.

3.6. Para Kazanma ve Değerli Şeyler

Lûlünüñ işegini şugar pulını al: Kötü işler yapan (hafifmeşrep) bir kadının eşeğini suya götür, parasını al. Yaptığın işi kim için yaptığın önemli değildir, o işten para kazanman önemlidir. ²(13) Sadece Vámbéry’de tanıklanan bu nakıl, yapılan işin, kime yapıldığından daha önemli olduğu düşüncesini işlemektedir.

Açık ağız aç kalmas: Ağzı açık olan daima yiyecek bulur aç kalmaz, fırsatları kollayan daima başarılı olur. (60). Çobanoğlu bu naklı, Çağatay Türkçesi örneği olarak almaktadır (Çobanoğlu, 2004: 50).

Kızıl Hızırnı aynatur: Altın Hızır’ı bile kandırır. Para insanları değil veli kişileri bile yoldan çıkarabilir. (64). “*Kızılını körse Hızır ham yöldan ozadı*” şeklinde Özbek atasözleri arasında tespit edilmiştir (Yoldaşev-Gümüş, 1995:21). “*Qızıl’ni körse Xızır ham yöldan ozadı*. “*Altını görse Hızır da yoldan çıkar*” (Uğurtürk, 2021:11).

Kur’ân malı kursakda: Kıymetli şeyler içeride saklanır, herkesle paylaşılmaz herkese söylenmez, gösterilmez. (70). İnsanın sır tutması veya değerli şeylerini herkesle paylaşmaması gerektiği üzerine sadece Vámbéry tarafından tanıklanan veciz bir nakıldır.

Pulluk adamdın belâ korkar: Parası olan insandan bela korkar (bela ondan uzak durur). (93). Toplumsal eleştiri içeren bu veciz nakılda, zenginlerin toplumda hoş karşılandığını, zengin insanlardan çekinilip korkulduğunu, bu yüzden o insanların başlarına kötü şeylerin daha az geldiğini anlatan sadece Vámbéry ’de tespit edilen bir nakıldır.

Arpa buday aş boldı, altın kömiş taş boldı: Arpa buğdaydan yemek yapılır, altın gümüş ise taş olur, işe yaramaz, açlık zamanında yenilmez. (98). Bu nakılın farklı bir varyantı “*arpa buğday oş eken, oltin kumuş toş eken*” şeklinde Çobanoğlu, Uğurtürk ve Yoldaşev-Gümüş’ün çalışmalarında tanıklanırken (Çobanoğlu, 2004:92; Yoldaşev-Gümüş, 1995:24). *Arpa-buğday oş ekan, oltin-kumuş toş ekan: Arpa-buğday aş imiş, altın-gümüş taş imiş*”

² Armin Vámbéry bu nakıl için şu farklı açıklamayı vermektedir: Fahişenin kıcını da sulayın (ona hizmet edin), ama parasını kendiniz ödeyin (onun parasını alın) (Vámbéry, 1867: 46).

(Uğurtürk, 2021:174). Vámbéry'nin varyantı ise sadece Çağatay Türkçesi olarak Çobanoğlu'nun çalışmasında bulunmaktadır.

Bal tutkan barmagın yalar: Bal tutan parmağını yalar, herkes yaptığı işten en iyi şekilde yararlanır, nasıl fayda sağlayacağını bilir. (104). Bu nakıl, “*bal tutgan barmagını yalar*” şeklinde diğer çalışmalarda da tespit edilmiştir (Çobanoğlu, 2004:130; Yoldaşev-Öztürk, 1998:89; Yoldaşev-Gümüş, 1995:38). “*Bol tutgan barmoğın yalar: Bal tutan parmağını yalar*” (Uğurtürk, 2021:121). Bu atasözü Türkiye Türkçesinde de “bal tutan parmağını yalar” biçiminde yaygın kullanıma sahiptir.

Altun aynımas sarı may sasımas: Altın değer kaybetmez, sarı yağ (tereyağı, sade yağ) kokmaz, bozulmaz. (112). Türkiye Türkçesinde “asıl azmaz bal kokmaz” diye söylenen atasözünün bir benzeri olarak Vámbéry tarafından kayıtlara geçirilen bu nakıl, değerli şeylerin daima, her zaman ve her devirde kıymetli olacağını anlatmaktadır.

4. Aile ve Vatan Kavramlarıyla İlgili Nakıllar

Türk milletinin tarih boyunca güçlü devlet kurması ve devamlılığının temelinde aile ve vatan kavramlarına verdikleri değer ve bu kavramları ayakta tutma çabaları yatar. Çobanoğlu'nun da belirttiği gibi “Türk atasözlerinde aile kavramı verilirken yuva ve ev kelimeleri de kullanılmıştır. “evi ev eden avrat, yurdu şen eden devlet” şeklindeki atasözü ile aile ve devlet arasında ilgi ve ilişki bakımından yukarıda ifade edilen yaklaşımı güçlendirmektedir. Atasözleri, aile yaşantısı içinde bireylerin birbirleriyle olan ilişkilerini olumlu ve olumsuz yönleriyle ele alır ve tamamının gerçekçi yönlerinin irdeleyerek gözler önüne sererler” (Çobanoğlu, 2004:31).

Atalı oğul, kocalı kul: Babası olan oğul, sahibi olan bir köle gibidir, her zaman itaat etmek zorundadır. (1). Bu nakıl babaya itaatın önemini vurgulaması bakımından önemlidir. Ayrıca konuyla ilgili diğer çalışmalarda tespit edilmemiş olması Vámbéry'nin tespitini tarihi bir kaynak niteliğine dönüştürmektedir.

Kızım saña aytamen kelinim sen işit: Kızım sana söylüyorum gelinim sen işit, nasihat verdiğin kızın da olsa gelin de bundan ders almalı ve yanlış bir hareket yapmamalıdır. (30). Çobanoğlu bu nakli, hem Çağatay hem de Özbek Türkçesi için verir. Özbek Türkçesi biçimi “*kızım senge aytaman kelinim sen eşit*” biçimindedir. (Çobanoğlu, 2004:350). Bugün Türkiye Türkçesinde ve Türk lehçelerinin birçoğunda görülen adeta Türk dünyasının ortak atasözleri arasında yer alan bu nakıl, Türkçenin birliğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Balani yaşdın hatunı başdın: Çocuğunu gençken, eşini yolun başındayken eğitmelisin. (48). Çobanoğlu bu nakli, hem Çağatay hem de Özbek Türkçesi için verir. Çağatay varyantı eksiltili cümle biçiminde verilirken Özbek Türkçesi varyantı tam cümle olarak geçmektedir. Çağatay Türkçesi varyantı “*balani yaşdin, hatuni başdin*” biçimindeyken Özbek Türkçesi biçimi “*Bolani yoşdan orgat, hatunni boşdan orgat*” biçimindedir (Çobanoğlu, 2004:185). Çocukların yetiştirilmesi ve evlilikte erkek egemen gücü göstermesi açısından önem arzeden bu naklin, Çağatay Türkçesi biçimi Vámbéry'nin tespit ettiği biçimdir.

Bir yahşınñ kadrin³ bilmes bir yamanga tüşmegünçe

Şahlar yurtññ kadrin bilmes yurtdın yurtga tüşmegünçe

Bir kötüye düşmeyince bir iyinin değeri bilinmez, padişahlar memleketlerinin değerini ülke ülke dolaşmak zorunda kalmayınca bilmez. (52). Bu nakıl, eksiktili bir biçimde “*şahlar yurtññ kadrin bilmes yurtdın yurtga tüşmegünçe*” şeklinde Çağatay Türkçesi örneği olarak Çobanoğlu tarafından tespit edilmiştir (Çobanoğlu, 2004:268). Vámbéry aslında bu nakılla bugün kısalmış biçimi yaşayan ifadenin tam şeklini vererek alana katkı sağlamıştır.

³ Metinde kadrini yazılmıştır, düzeltili.

Balaga iş buyur izindin özüñ yügür: Çocuğa iş buyur arkasından kendin koştur. (61). Bu nakıl, “*bolaga iş buyur, ketidan öziñ yugur*” şeklinde Çobanoğlu tarafından farklı varyantıyla tespit edilmiştir (Çobanoğlu, 2004:185). Vámbéry'nin derlediği biçim Çobanoğlu'nun çalışmasında Çağatay Türkçesi varyantı olarak verilmiştir (Çobanoğlu, 2004: 184; Yoldaşev-Öztürk, 1998:91; Yoldaşev-Gümüş, 1995:58).

Sürüdin ayrılğan koyı böri yırtar: Sürüden ayrılan koyunu kurt kapar, insanlar aileleriyle daha güçlüdür, kendi grup ve ailelerinden ayrılanların başına kötü şeyler gelebilir. (62). Bu nakıl, Çobanoğlu tarafından Çağatay Türkçesi örneği olarak verilirken Özbek Türkçesi için “*todadan ayrılğan koyı böri yutar*” şeklindeki varyantları Çobanoğlu, Uğurtürk, Yoldaşev-Gümüş'ün çalışmalarında yer almaktadır (Çobanoğlu, 2004:435; Yoldaşev-Öztürk, 1998:94). Tödadan ayrılğan qöyni böri yutar. “*Sürüden ayrılan koyunu kurt yer*” (Uğurtürk, 2021:31). Türkiye Türkçesinde de “sürüden ayrılan koyunu kurt kapar” biçiminde geçen Türk Dünyasının ortak mirasını gösteren atasözlerinden biridir.

İnesini kör kızın al, karısın kör bözin al: Annesini görüp kızını al, eskiyi gör bak bezini al. (81). Bu nakıl Türkiye Türkçesinde de benzer biçimde “anasına bak kızını al, kenarına bak bezini al” yaşamaktadır. Bu nakılın farklı varyantı, “*milkini kör, bozini al, anasını kör, kızını al*” şeklinde Çobanoğlu tarafından tespit edilmiştir (Çobanoğlu, 2004:84; Yoldaşev-Öztürk, 1998:94). Aktan ise bu atasözünü “*arkağını körüb bözini al, anasını körüb kızını*” şeklinde tespit etmiştir (Aktan 2011:169). Farklı varyantları olsa da Türk dünyasında annenin bir kız çocuğun yetişmesindeki yeri ve değeri üzerine söylenmiş oldukça veciz bir nakıl olarak dikkat çekmektedir.

Balalardın sor habarlarnı: Çocuktan al haberi. (90). Bu nakılın farklı varyantı, “*bolali uyda sir yotmas*” şeklinde Çobanoğlu tarafından tespit edilmiştir (Çobanoğlu, 2004:188). Türkiye Türkçesinde “*çocuktan al haberi*” şeklinde eşdeğer sözcüklerle ifade edilen bu nakıl, çocukların saflığına ve yalansızlığına gönderme yapmaktadır.

İğit degen şavk bolsun şavk bolmasa yok bolsun: Genç adam (kahraman) her zaman coşkulu olmalı, coşkulu olmazsa ölse daha iyidir. (97). Vámbéry'nin tespit ettiği bu nakıl kaynaklarda tanıklanamamıştır. Yiğitlik üzerine Türk düşüncesini anlatması ve tek örnek olması dolayısıyla oldukça önemlidir. Yiğitlerin en önemli özellikleri yaptıkları her işte duydukları coşku ve istektir, bu coşku ve isteğini kaybetmiş birine “yiğit” demek doğru değildir, o bir ölüden farksızdır düşüncesini işleyen veciz bir nakıldır.

Uzak bolsa hem yol yahşı, çirkin bolsa hem kız yahşı: Uzak da olsa yolculuk iyidir, çirkin de olsa kız iyidir. (99). Türklerin yol ve yolculuk tarihine ışık tutan ve yolculuğun değerini vurgulayan bu nakıl, kız çocuklarının değerini anlatması bakımından da dikkate değerdir. Sadece Vámbéry'nin tespit ettiği bu nakıl tarih boyunca göç etmiş ve kendisine yeni yurtlar bulmuş bir milletin yolculuk düşüncesine olumlu bakışını yansıtmaktadır.

5. Toplumla İlgili Eleştirel Nakıllar

Vámbéry'nin tespit ettiği nakıllardan bazıları içinde hayat buldukları toplumların olumlu ve olumsuz yönlerini vurgularlar. Tespit edilen örneklerin birçoğu bugün Özbek Türkçesinde yaşamamakta, Çağatay Türkçesi örneği olarak çalışmalarda benzerleri bulunmaktadır.

Zamāniñ azganı atdın işek ozganı: Zaman yozlaştığında (her şey birbirine karıştığında), eşek attan daha yüksek bir yere konur (yani ancak o zaman değersiz olan değerli olana tercih edilir. (5). Eşek ve at karşılaştırması örneğiyle verilen bu nakılda, insanların değersiz olana değer yüklemesinin zamanın bozulmasının delili olarak anlatan güzel bir nakıldır. Eğer birgün eşek atdan daha değerli olduysa o zaman artık herşey bozulmuş, değerli şeyler, değerli insanlar, itibardan düşmüş demektir düşüncesini işlemektedir. Diğer kaynaklarda tanıklanamamış olması Vámbéry'nin çalışmasının özgünlüğü açısından önemlidir.

Çubān köp bolsa koy haram ölü: Çobanın çok olduğu yerde koyun kısa sürede telef olur, ölür, haram olur, yani kesilmeden ölür, o zaman yenmez. (14). Çobanoğlu bu naklı, “*çoban kob bolsa koy haram ölü*” biçimiyle Çağatay Türkçesi içerisinde alırken Özbek Türkçesi için “*koyçıvan köp bolsa koy harom ölar*” varyantını verir (Çobanoğlu, 2004:184). (Yoldaşev-Gümüş, 1995:58). Bir işi yapan birden fazla insan olduğunda o işten olumlu sonuç çıkmayacağını anlatan bu nakılın hem Çağatay hem de Özbek Türkçesi dönemlerinde yaşadığı tespit edilmiştir.

Baş bolmasa gövde lāş: Eğer bir ülkede bir toplumda lider olmazsa o toplum başsız bir gövdeye benzer, o da ancak leştir, değersizdir. (22). Çobanoğlu bu naklı, Çağatay Türkçesi örnekleri içerisinde alırken Özbek Türkçesi için “*ayok kayda bolsa, boş şunda*” varyantını verir (Çobanoğlu, 2004:133). Vámbéry’nin tespit ettiği bu nakıl bu şekliyle özgündür.

Tütün omçadın çıkar: Duman bacadan çıkar, her olay kendisine has bir yol ve usulle çözülür ve kendisini belirli şekilde ortaya koyar. (36). Çobanoğlu bu naklı, “*tütün umçadın çıkar*” biçimiyle Çağatay Türkçesi içerisinde alırken Özbek Türkçesi için “*boyniñ mörisi kişik bolsa ham tutuni toğri*” varyantını verir (Çobanoğlu, 2004:126). Çağatay Türkçesindeki biçim olarak alınan varyant Özbek Türkçesinde değişikliğe uğramıştır.

Tamniñ kulağı bar: Damın kulağı var, sırları saklamak gerekir her an birileri duyup insanı kötü durumda bırakabilir. Türkiye Türkçesinde bu atasözü “*yerin kulağı var*” şeklinde yaşamaktadır. (38). Çobanoğlu bu naklı, Çağatay Türkçesi örneği olarak kaydederken Özbek Türkçesi için “*devorniñ ham kulağı bar*” varyantını vermektedir (Çobanoğlu, 2004:476). Türkiye Türkçesinde bugün “*yerin kulağı var*” biçimiyle yaygın kullanılan bir atasözüdür.

Her kimni Allah ursa peygamber asası bile türter: Allah’ın vurduğu kişiyi peygamber de asası ile dürter, yani Allah bir insanın kaderini tayin eder, o kaderde olumsuz ve kötü bir şeyler yaşanacaksa kimse o kaderi değiştiremez. (42). Bu nakıl sadece Vámbéry’de tespit edilmiş ve çağdaş Özbek Türkçesinde tanıklanamamıştır.

Biri on tokuz biri bir kem yigirmi: Birisi on dokuz derken diğeri yirmi (dedi). Farklı görüşler bazen aslında aynı şeyi anlatır. (45). Aynı şeyi farklı biçimde söyleyen ama anlayamayan insanları anlatan bu nakıl, iletişimin önemli kurallarından birine de atıfta bulunurken sadece Vámbéry tarafından tespit edilmiştir.

Yetim bala saklasañ ağızñ burnuñ kan iter

Yetim olak saklasan ağızñ burnun may iter

Evinize fakir (babasız) bir çocuk alırsanız, ağzınızı ve burnunuzu kanla boyayacaktır; evinize bir oğlak alırsanız, ağzınızı ve burnunuzu yağa batıracaktır (hayvan insandan daha faydalıdır). (55). İnsanların vefasızlığı ve kıymet bilmezliği üzerine söylenmiş bu sözde, bazen bir hayvanın insandan daha faydalı olabileceği düşüncesi işlenmiştir. Manzum bir nakıl olarak sadece Vámbéry ’de tespit edilmiştir.

Oynaşka inanıp ersiz kaldım: Sevgiliye kanınca eşimden oldum, insanlara aldanıp elimizdekileri de kaybedebiliriz. (66). Türkiye Türkçesinde “*Dimyat’a pirince giderken evdeki bulgurdan oldum*” atasözünün düşünce olarak bir benzeri olan bu nakıl, insanların hırs ve arzularına gem vuramadıkları için sahip olduklarını kaybedebileceklerine yapılan bir uyarı niteliği taşır. Sadece Vámbéry ’de tanıklanması açısından değerlidir.

Kar yağdı dip kuanma ayazları kilür

Hoca kildi dip kuanma niyazları kilür

Kar yağdı deyip güvenme arkasından sert soğukları gelir, hoca geldi deyip güvenme arkasında yalvarması gelir, her güzel ve iyi şeyle sevinmemek, sonunu beklemek lazımdır. (69). İnsanın yaşadığı olayların sonunu görmeden sevinmesinin doğru olmadığı üzerine söylenmiş bu nakılda toplumda hocalara yönelik bir eleştiri de söz konusudur. Hocaların sürekli bir şeyler için

yalvardığı, sürekli bir şeyler istediği durumu da dile getirilmiştir. Sadece Vámbéry 'de tanıklanmış bir nakıl olarak dikkat çekicidir.

Ülken başnıñ ülken bolur gavgası: Büyük başın büyük belası olur. Yapılan iş ne kadar büyükse zorlukları ve sorumlulukları da o ölçüde büyük olacaktır. (75). Bu nakıl, “*ülken başnıñ ülken bolur gavgası*” şeklinde Çağatay Türkçesi dönemi için Çobanoğlu tarafından tespit edilmiştir (Çobanoğlu, 2004:173).

Yahşi irim yahşi devlet: İyi gelecek tahmini güzel bir mutluluktur. Olaylar hakkında daima iyi ve olumlu düşünmek gerekir. (85). Bu nakıl da sadece Vámbéry tarafından tespit edilmiştir. İnsan psikolojisinin olumlu düşünce üzerine odaklanması gerektiğini anlatan güzel bir örnektir.

Kulga kul diseñ ölgüsü kilür, beyge kul diseñ külgüsü kilür: Köleye köle deyince (ona kızınca) ölecek gibi olur, beye köle dersin o buna sadece güler. (86). Bu nakıl, Çobanoğlu tarafından sadece Çağatay Türkçesi varyantı olarak alınmış, Özbek Türkçesi örneği verilmemiştir (Çobanoğlu, 2004:365).

İki molla bir kişi bir molla hatun kişi: İki molla ancak bir adam eder, bir molla ise kadın gibidir. (100). Mollaların güvenilmezliği üzerine söylenmiş bu nakılda, cinsiyetçi bir yaklaşımla kadınları da küçük görmektedir. (Yoldaşev-Gümüş, 1995:105). “İkki mulla bir kişi, bir mulla xotin kişi: *İki molla bir kişi, bir molla hatun kişi*” (Uğurtürk, 2021:101).

Yahşi bile yürseñ yitersin muradga, yaman bile yürseñ kalursın uyatga: İyi insan ile yürürsen (onunla birlikte olursan) isteğine ulaşırsın, kötü ile olursan utanç içinde kalırsın. (101). Bu nakıl, “*yahşi bilen yürseñ yetersin murodga, yaman bilen yürseñ kolarsın uyatga*” şeklinde Çobanoğlu tarafından tespit edilmiştir (Çobanoğlu, 2004:318). *Yaxshi bilan yursang, yetarsın murodga, yomon bilan yursang, qolarsın uyatga.* (OXM: 35)

Savlıkım baylıkım hastalıkım mañlay karalıkım: Sağlığım zenginliğim, hastalığım alnımın karalığıdır. (106). Bu nakıl, Çobanoğlu tarafından Çağatay Türkçesi ve Özbek Türkçesi olmak üzere iki varyantla verilmektedir. Çağatay Türkçesi varyantı Vámbéry'nin tespitiyle aynı iken Özbek Türkçesi varyantı “*sağlığım-baylığım*” biçiminde eksilteli yapıda kurulmuştur (Çobanoğlu, 2004:405).

6. Zaman Üzerine Nakıllar

Mizândın soñ yaz bolmas, Nevrûzdın soñ kış bolmas: Terazi ayından (sonbahar) sonra yaz olmaz, Nevruz'dan (ilkbahardan) sonra ise kış olmaz. Her şey zamanında gerçekleşir, zaman geçince geri gelmez, değerini bilmek gereklidir. (17). Bu nakıl Çobanoğlu tarafından Çağatay ve Özbek Türkçesi olarak iki varyant olarak tespit edilmiştir. Vámbéry'nin tespiti ile Çağatay Türkçesi aynı iken Özbek Türkçesinde iki cümleden oluşan bu nakılda cümleler yer değiştirmiştir. Varyant “*Navruzdan soñ kış bolmas, mezondan soñ yaz bolmas*” şeklindedir (Çobanoğlu, 2004:393). (Yoldaşev-Gümüş, 1995:142). *Navruzdan sōñ qış bōlmas, mezondan sōñ yoz bōlmas: Nevruzdan sonra kış olmaz, mizandan sonra yaz olmaz*” (Uğurtürk, 2021:197).

Yaş yigit ölse bolur karı adamga ölmek lazım kilür: Genç insanlar ölebilir ama yaşlıların mutlaka ölmesi gerekir yani gençlerin ölmesinden önce yaşlıların ölmesi daha iyidir. (20). Bu nakıl, sadece Vámbéry 'de tanıklanmıştır.

Dünyāga nige kilgen bolsañ şundak kitesin: Dünyaya nasıl gelersen gel, yine gideceksin, Dünya gelip geçici bir mekandır sonu ölümle biter ve her canlı dünyadan bir gün mutlaka gidecektir. (23). Çobanoğlu bu nakılın iki varyantını Çağatay ve Özbek Türkçeleri için örneklendirmektedir. Çobanoğlu, Yoldaşev-Gümüş ve Uğurtürk'ün Özbek Türkçesi varyantları “*Dunyoga kaday kelgan bolsañ, şunday ketasan*” (Çobanoğlu, 2004:387; Yoldaşev-Gümüş, 1995:71) “*Dunyoga qaday kelgan bōlsañ, şunday ketasan: Dünyaya nasıl geldiysen öyle gidersin*” (Uğurtürk, 2021:133) birbirine benzer biçimlerdir.

Tay at bolgenge igesi it bolur: Tay at oluncaya kadar sahibi de yaşlanır, değersizleşir, kendini feda eder. (26). Çocuk yetiştirmenin önemi ve zorluğu üzerine “tay” metaforuyla verilen bu nakılda, çocuk yetişip büyüyüncüye kadar anne ve babası yaşlanır, değersizleşir ve güçten düşer düşüncesi işlenmektedir. Sadece Vámbéry’de tanıklanmıştır.

Zamān saña boyun koymas, sin zamānga boyun koy: Zaman sana boyun eğmez sen zamana boyun eğ, zaman geçer ve insanın yapabileceği bir şey yoktur. (65). Çobanoğlu çalışmasında bu naklı Çağatay Türkçesi örneği olarak verirken Özbek Türkçesi için “*zamon senga bakmasa/garamasa, sen zamonga bak/gara*” varyantını örneklendirmektedir (Çobanoğlu, 2004: 489). Başka çalışmalarda da örneklendirilmiş bir nakıldır. (Yoldaşev-Öztürk, 1998:96; Yoldaşev-Gümüş, 1995:188). *Zamon senga boqmasa, sen zamonga boq.* (ÖTAD: 188) “Zaman sana uymuyorsa sen zamana uy.” (Karadeniz, 2021:398). “*Zamon senga boqmasa, sen zamonga boq. Zaman sana bakmazsa sen zamana bak*” (Uğurtürk, 2021:160).

Akacak kan tamurda turmaz: Akacak kan damarda durmaz”, gerçekleşmesi muhtemel olaylar mutlaka gerçekleşir, hiçbir şey onu engelleyemez, kaderin önüne geçilemez. (72). Çobanoğlu bu naklı Çağatay Türkçesi örnekleri arasında verir (Çobanoğlu, 2004:67). Bugün Türkiye Türkçesinde de “*akacak kan damarda durmaz*” şeklinde yaygın olarak bilinen ve kullanılan bir atasözüdür.

Ömr karısa köñül karımas: Ömür yaşlansa bile gönül yaşlanmaz. (109). Vámbéry’nin tespiti ile kaynaklara geçen bu nakılda, insanın yaşıyla duyguları arasında doğru orantı olmadığı, insanların bedenlen yaşlansalar bile ruhlarında gençken hissettikleri arzuları duymaya devam ettiklerini anlatmaktadır.

Sonuç

Bu çalışmayla ele alınan 112 nakıl, ait oldukları 19. Yüzyılın Türkistan bölgesinin duygu ve düşünce dünyasına ayna tutan bir görev üstlenmişlerdir. Bu nakıllar Armin Vámbéry’nin Türkistan bölgesine yaptığı yolculukta derlenmiş olup Çağatay Türkçesinden Özbek Türkçesine geçişi gösteren önemli bir kaynaktır. Çalışmada incelenen nakıllar konuları ve vermek istedikleri ana mesaj açısından tasnif edilmeye çalışılmıştır. Nakılların bugün Özbek Türkçesinde yaşayıp yaşamadıkları konu ile ilgili yapılan tez, makale ve kitaplardan da taranmıştır. Nakılların bazılarının Türkiye Türkçesinde küçük farklarla yaşadığı görülmüş bu durum Türk kültürünün devamlılığı açısından önemli bir gösterge olarak değerlendirilmiştir. Armin Vámbéry’nin tespit ettiği ancak Çağdaş Özbek Türkçesinde kullanılmayan nakıllar, Çağatay Türkçesinin tüm Türkistan bölgesinde ortak yazı dili olmasının bir sonucu olmasıyla açıklanabilir. Bu nakılların bazılarının manzum yazılmaları da değerli birer tespit olarak Armin Vámbéry’nin alana katkısıdır. Ancak bazı nakıllarda onun ön yargılarını taşıyan yorumlarının bulunduğunu görmek de mümkündür. Örneğin Orta Asya’da yaşayanların ova savaşlarından başka savaş türünü bilmediğine dair bir yorumu gibi. Tablo 1’de Armin Vámbéry’nin eserinde tespit ettiği nakılların karşılaştırmalı bir tablosu yer almaktadır.

Tablo 1: Armin Vámbéry’nin 1867 yılında Leipzig’de yayımlanan *Cagataische Sprachstudien* adlı eserindeki nakılların Özbek ve Türkiye Türkçelerindeki Durumu

Sadece Vámbéry’nin Tespit Ettiği Nakıllar	Özbek Türkçesinde Yaşayan Nakıllar	Çağatay Türkçesi Kaydı Düşülenler	Türkiye Türkçesinde Yaşayanlar
‘Akıllı kişi iki merteye bir taşga tokınmas (18)	Balaga iş buyur izindin öziñ yügür (61) <i>bolaga iş buyur, ketidan öziñ yugur</i>	Akacak kan tamurda turmaz	‘Akl başda imes yaşdadur. = Akıl başda değil yaşdadur.

Bed asl sohbetge kirse hoş tabi 'at teñ bolur Mis yüzügniñ kaşığa gevherni koysan zeng bolur (24)	Zamān saña boyun koymas, sin zamānga boyun koy (65) <i>Zamon senga boqmasa, sen zamonga boq</i>	Zamān saña boyun koymas, sin zamānga boyun koy	Ni birürsin kolun bile o kiter senin bile.= Ne verirsen elin ile o gider seninle
'Ömr karısa köñül karımas (109)	<i>Dunyoga kaday kelgan bolsan, şunday ketasan (23)</i>	Ülken başnıñ ülken bolur gavgası (75)	Kolum açık yüzüm ak. = Yüzüm açık alnım ak.
Tay at bolgenge igesi it bolur (26)	Mizāndın soñ yaz bolmas, Nevruzdın soñ kış bolmas (17)	Mizāndın soñ yaz bolmas, Nevruzdın soñ kış bolmas (17)	Yahşılık it deryāğa taşla balık bilür, balık bilme hālik bilür. = İyilik yap denize at, balık bilmezse hālik bilür.
Yaş yigit ölse bolur karı adamga ölmek lazım kilür (20)	Süridin ayrılğan koynı böri yırtar (62) <i>todadan ayrılğan koyni böri yutar</i>	Savlıkım baylıkım hastalıkım mañlay karalıkım (106)	Bir yıglagannıñ bir külüşü bar. Bir ağlamanın sonra gülmesi vardır.
Yahşı irim yahşı devlet (85)	Yahşı bile yürseñ yitersin muradga yaman bile yürsen kalursın uyatga(101)	Tütün omçadın çıkar (36)	Çıglamagan balaga emçek kayda? Ağlamayana meme yok.
Kar yağdı dip kuanma ayazları kilür Hoca kildi dip kuanma niyazları kilür (69)	İki molla bir kişi bir molla hatun kişi (100)	Baş bolmasa gövde lāş (22)	Çımçıkdın korkan tarık ekmes. Serçeden korkan darı ekmez.
Oynaşka inanıp ersiz kaldım (66)	Yahşı atga bir kamçı, yaman atga miñ kamçı (76)	Kulga kul diseñ ölgüsü kilür, beyge kul diseñ külgüsü kilür (86)	Çıkmagan cāndın ümid kisilmes Çıkmayan candan ümit kesilmez.
Yetim bala saklasañ agızın burnuñ kan iter Yetim olak saklasan agızın burnun may iter (55)	Tamnıñ kulağı bar (38)	Tamnıñ kulağı bar (38)	Tamnıñ kulağı bar (38) Yerin kulağı var
Biri on tokuz biri bir kem yigirmi (45)	koyçıvan köp bolsa koy harom ölar (14)	Çubān köp bolsa koy haram ölür (14)	Aşukgan işge şeytān koşulur Acele işe şeytan karışır.
Her kimni Allah ursa peygamber asası bile türter (42)	<i>bolali uyda sir yotmas (90)</i>	Balalardın sor habarlarını (90)	Balalardın sor habarlarını (90) Çocuktan al haberi

Zamânîñ azganı atdın işek ozganı (5)	Enesini kör kızın al, karısın kör bözin al (81) <i>milkini kör, bozini al, anasını kör, kızını al</i>	Bir yahşınıñ kadrin bilmes bir yamanga tüşmegünçe Şahlar yurtñ kadrin bilmes yurtdın yurtga tüşmegünçe (52) <i>şahlar yurtñ kadrin bilmes yurtdın yurtga tüşmegünçe</i>	Aç ayuk oynamas. Aç ayı oynamaz.
Uzak bolsa hem yol yahşısı, çirkin bolsa hem kız yahşısı (99)	<i>Bolani yoşdan orgat, hatunni boşdan orgat (48)</i>	Balanı yaşdın hatunı başdın (48)	Adem sözleşir heyvân yalaşır. İnsanlar konuşa konuşa hayvanlar koklaşa koklaşa anlaşır.
İğit degen şavk bolsun şavk bolmasa yok bolsun (97)	Kızım saña aytamen kelinim sen işit (30)	Açık ağız aç kalmas (60)	Kızım saña aytamen kelinim sen işit. Kızım sana söylüyorum gelinim sen dinle.
Atalı oğul, kocalı kul (1)	Bal tutkan barmagın yalar (104)	Ölseñ gürñ ken bolsun (53)	Bal tutkan barmagın yalar. Bal tutan parmağın yalar.
Altun aynımas sarı may sasımas (112)	Arpa buday aş boldı, altın kömiş taş boldı (98) <i>Arpa-buğday oş ekan, oltin-kumuş toş ekan</i>	Yaman hergiz yahşısı bolmas, karanı yusañ ak bolmas (107)	Enesini kör kızın al, karısın kör bözin al. Anasına bak kızını al, kenarına bak bezini al.
Pulluk adamdın belâ korkar (93)	Kızıl Hızırnı aynatur (64) <i>Qızıl"ni körse Xiziv ham yöldan ozadi</i>	İl ugrusız bolmas, tav bõrisiz bolmas (91)	Süridin ayrılğan koynı bõri yırtar Sürüden ayrılan koyunu kurt kapar.
Kur'an malı kursakda (70)	Açlık neni yidürmes, tokluk neni didürmes (79) <i>açlık nimaları yedirmaydi, tokluk nimaları dedirmaydi</i>	Yoldaşñ kör bolsa közün kısıp tut (43)	Akılsız dostdın akıllı düşmen yahşıdır. Akılsız dosttan akıllı düşman daha iyidir.
Lûlünüñ işegini sugar pulını al (13)	'İyd atlunıñki toy tonlunıñki (4) <i>"Oş - otliniki, tõy - tõnliniki: Aş, atı olanın; düğün, giyimi olanundur"</i>	Adem tilindin heyvân müyüzindin (57)	Ülken başññ ülken bolur gavgası Büyük başın büyük belası olur.
Tildin kilgen koldın kilse hemey âdem	Adem alası içinde, hayvan alası dışında: (92) <i>"insan alacası içida mal alası"</i>	Tanımasnı silemes (6)	Akacak kan tamurda turmaz.

gedây bolmay hân bolur (96)	<i>taşıda</i> ” “ <i>Mol olusı tasıda, odam olası içida:</i>		Akacak kan damarda durmaz.
Öyümde yoktur köcelik , könlüm isteydur kocalık (87)	Akılsız dostdın akıllı düşmen yahşıdur: (83) “ <i>ahmak dostdın akli düşman yahşı</i> ” “ <i>akılsız dostdan akıllı düşman afzal</i> ”	Oykusuz isner aşık kerilür (102) “ <i>oykusuz esner aşık kerilir</i> ”	Adem alası içinde, hayvan alası dışında. İnsanın alacası içinde hayvanın alacası dışında.
Bay maktansa tapılır yok maktansa çapılır (12)	Dost yıglatur düşmen küldürür (25) <i>Dōst açitib gapırar, duşman – küldirib</i>	Aytkan sözni içkerü yutmak bolmas (34)	-
Garıbnıñ bir toyganı çalabarganı (8)	Aç ayuk oynamas (74)	Ni birürsin koluñ bile o kiter seniñ bile (49)	-
Birev ötkerdi ‘ömrni ‘ıyş ile pāş Birev tatkanı yok ağzı tola aş Birevniñ nukre-i tılası mül mül, Birev körgeni yok ‘ömrinde bir pül (5)	Kazanga yandaşsañ karası yugar, yamanga yandaşsañ belası yugar (89)“ <i>kazanga yantaşsañ karası çugar, camanga yantaşsañ belası çugar</i> ”; “ <i>kazonga yakin yürseñ karosi yukar, yemanga yakin yürseñ balosi yukar</i> ”	Toyga barsañ toyup bar (7) <i>toyga borsan toyib bor, yomonligiñ koyib bar</i> ”	-
Kagazdın Kal’a bolsa alması belā bolur (108)	Adem sözleşir heyvān yalaşır (56) “ <i>adam sözleşir tanışar hayvon hidleşib</i> ”	-	-
İçde bolgan agrını tilmekbolmas (50)	Davageriñ padişah bolsa arziñni Allah işitsin (16) <i>devageriñ kazı bolsa derdiñni Allahga ayt</i> ” “ <i>Da’vogariñ podşo bōlsa, arziñni ollo eşitsin.</i>	-	-
Urusti miñ maktasañ közi kök (19)	Ak koynı ayagındın asadur kara koynı ayagındın asadur.(54) <i>ak koyni ham öz ayoğidan kara koyni ham öz ayağidan asadilar</i> ” “ <i>Oq qōyni ham öz oyoğidan osadilar, qora qōyni ham öz oyoğidan osadilar:</i>	-	-
Her adamda bolsa yahşı çüçük til, alıp kilse bolur kıl bile fil (78)	İki kemi tutkan gark içinde kalur (2) “ <i>İkki kemanin boşini tutgan gark bolar</i> ”	-	-
Tiz sözler tiz pişman bolur. (37)	Aşukgan işge şeytān koşulur (105). “ <i>aşukkan işga şaytan gaşıladı</i> ”	-	-
Her kimniñ köñli tola bolsa tili açılır (34)	Kalp kazanı kaynamas kaynasa da koyulmas. (3). “ <i>Qalb qozoni qaynamas, qaynasi ham quyulmas.</i>	-	-
Sözlebilmegen	İşekniñ yüki yūñül bolsa yatkusı kilür	-	-

ağızdın sıçatırgan köt yahşı: (28)	(32) “Eşekniñ yüki yengil bolsa yatağan bolur “Eşakniñ yuki yengil bōlsa yotağan bōladi		
Men menlik şeytānga yaraşur: (59)	Yürgen derya otırgan burya.(29) “Yurgan daryo, ötirgan bōyra	-	-
Hoş āmed sözlegen til yalap yalap yara etedir (21)	Çıkmagan cāndın ümid kisilmes.(88). “Çıkmagan candan ümit bar”	-	-
Töyege ot kerek bolsa boynını uzatur (40)	Yimek tuz bile, tuz çın bile (31) aşniñ tamı tuz. /Taom tuz bilantuz ölçov bilen”	-	-
Baş mu katık taş mu katık (39)	Çımçukdın korkan tarık ekmes (27). “çımçukdın korkan tarıg ekmes, çıgırtkedın korkan ekin, serçeden korkan darı, çekirgeden korkan ekin ekmez” “Çımçuqdan qōrqqan tariq ekmas”	-	-
Kan alacak tamur bilür. (110)	Atlangan atasın bilmes (46) “at mingen atasın tanımas; Ot mingan otasın tanımas	-	-
Bolur adem on bişinde baş bolur Bolmas adem kırkga kirse yaş bolur (103)	Çıglamagan balaga emçek kayda?(73) “bala yıglamasa ana süt bermes” “yıglamagan bolaga kökreh bermeydilar”	-	-
Ölümdin horluk yaman (10)	Bir yıglaganniñ bir külüşü bar (47) “kop kulgan köp yiglar”	-	-
İtdin aç yok itdin tinç yok (82)	Ölük arslandın tirig sıçkan yahşıdur : (41) “Arslanniñ ölügi, sıçkanniñ tirigi” varyantı verilmiştir O’lik arslondan tirik sichqon afzal. Arslonniñ öliği – sıçqonniñ tirigi	-	-
Kolum açık yüzüm ak (94)	Nān çeynemagança yutulmas (33) “Non çaynamagança yutilmas.	-	-
Söz birür böz birmes (71).	At arıklıkda yigit garıblıkda(15) “orik otga kamçı ağır”	-	-
Bed asl sohbetge kirse hoş tabi’at teñ bolur Mis yüzügniñ kaşıga gevherni koysan zeng bolur (24)	Altun alma du’a al, du’a altun imes mü?: (68). “Oltin olma, olqis ol, olqis oltin emas mi ? “Oltin olma, olqis ol, olqis oltin emas mi ?	-	-

'Akıllı kişi iki mertebe bir taşga tokımmas (18)	Ihlās bile yıglaşañ sokur közdin yaş çıkar (11) “çin köñilden yıglaşañ sokur közdan yaş çikor” “Çin köñildan yıglaşañ, sōqir közdan yoş çiqor”	-	-
-	At minmegen at minse çapa çapa öltürür Ton kiymegen ton kiye kaka kaka tozdurur (111) “at minmegen at minse çapa çapa öldirer, ton kiymegen ton kiye kaka kaka tozdırar”	-	-
-	Usta körgen şāgird her makamda yorgalur, usta körmegen şāgird andın mundın karmalur (44) “usta körgen şāgird her makamda yorgalur”	-	-
-	Soñkı pişman özüñge düşmān (67) “sonki puşaymon öziñga düşman” “Sōñgi puşaymon - öziñga düşman”	-	-
-	Su körmegünge itek çiçme (63) “suvni körmesdan etik çigarma/ suvni körmey etik yeçme” “Suv körmekünge etik tartma”	-	-
-	İçip toymagan yalap toymas (84) “yeb toymagan yalap toymas” “Yeb tōymagan- yalab tōymas”	-	-
-	Yahşılık it deryāğa taşla balık bilür, balık bilmese hālik bilür (95) “Yahşılık gıl daryağa taşla, balıg bilmasa Halıg bilar”	-	-
-	'Akl başda imes yaşdadur (77) “akıl yaşta emes başdadur” “akıl başda imes yaşdadur”	-	-

Yukarıda verilen tabloda, Armin Vámbéry tarafından 1867 yılında derlenip yayınlanan Özbek Nakıllarının, Çağdaş Özbek Türkçesi Çağatay Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki varyantlarının listesi verilmektedir. Bu nakıllardan 43 tanesi sadece Vámbéry'de bulunan nakıllar olarak özgün ve farklıdır. Diğer nakıllar ise kaynaklarda Çağatay Türkçesi veya Özbek Türkçesi kaydıyla tespit edilmişlerdir. Nakılların 22 tanesi ise Türkiye Türkçesinde ufak kelime farklılıklarıyla yaşamaktadır ki kültürün, coğrafi sınırları aştığını göstermesi açısından önemli bir bulgudur. Çağatay Türkçesi 20. yüzyılın başına kadar Türk coğrafyasının ortak yazı diliydi o sebeple Vámbéry'nin derlediği nakılların aslında Çağatay Türkçesi ürünü olduğunu söylemek mümkündür. Çağatay Türkçesinin tarihi süreçte devamı niteliğinde olan Özbek Türkçesinde nakılların devamı da aslında bunun bir göstergesidir. Vámbéry'nin derlediği sadece eserinde yer alan 43 nakıl ise onun çalışmasının özgünlüğünü ortaya koymaktadır.

Kaynaklar

Aksoy, Ö. A. (1978-1984). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, Atasözleri Sözlüğü I-II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Arslan, M.S. (2020). Vatan ile İlgili Özbek Atasözleri, *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 8, s. 225-235.

Atalay, B. (2018). *Divanü Lûgat-it Türk (Çeviri-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Bozkaplan, Ş. A. (2004). Atasözlerinin Yapı ve İşleyiş Biçimlerine İlişkin Bir Örnekleme Modeli. *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*, Ankara: TDK Yayınları.

Bulduk, T.B. (2020). Dîvânu Lugâti't-Türk ve Özbek Türkçesinde Ortaklaşan Atasözleri, *Kesit Akademi Dergisi*, Y. 6, S. 22, s. 90-100.

Çetin, M. (2014). Türkiye Türkçesi'nde ve Özbek Türkçesi'nde Nasihat Biçimindeki Buyurgan Atasözleri Üzerine. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, (Temmuz–Aralık), s. 37-57

Çobanoğlu, Ö. (2004). *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay.

Hazar, M. (2002). Özbek Halk Makal-Matalları, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 14, s. 311-318.

Karadeniz, Y. (2021). Özbek Atasözlerinde Kullanım Kalıpları, *IJLA Y.9, S.2*, 380-401.

Mirzayev, T.; Musoqulov, A.; Sarımsoqov, B. (2005). *O'zbek Xalq Maqollari*. Toshkent: Sharq Nashriyoti.

Öz, A. (2000). Hayvanlarla İlgili Özbek Atasözleri. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 9.

Uğurtürk, Ş. (2021). *Özbek Atasözlerinin Konuları Açısından Sınıflandırılması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ünüvar, S. (2022). *Özbek Türkçesinde Bitki Adlarıyla Kurulan Özbek Atasözleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Vámbéry, A. (1867). *Cágotaische Sprachstudien*, Leipzig: F.A. Brockhaus.

Yoldaşev, İ.; Gümüş, M. (1995). *Türkçe Açıklamalı Özbek Atasözleri*, Ankara: Engin Yayınevi.

Yoldaşev, İ.; Öztürk, T.; Öztürk, Y. (1998). *Özbek-Türk Atasözleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Taşkent.

Yatağan, M. (2010). *Özbek Halk Mâqâlları (Özbek Halk Atasözleri)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uydıklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.